

## Tabhaneli Camilerin Afet Sonrası Süreçte Çok Fonksiyonlu Kullanım Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme

Feyza HALI KABATAŞ<sup>1\*</sup> , Cansu Nur AK<sup>2</sup> , Nur Ahsen İŞILDAK<sup>3</sup> , Hilal AYCI<sup>4</sup> 

ORCID 1: 0000-0002-3589-2884 ORCID 2: 0000-0001-6474-5253

ORCID 3: 0000-0002-2055-6511 ORCID 4: 0000-0001-5101-4873

<sup>1,2,3,4</sup> Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Ana Bilim Dalı, 06000, Ankara, Türkiye.

\* e-mail: feyzahali@gazi.edu.tr

### Öz

Camiler, dini işlevlerine göre ibadet mekânı olma özelliğinden dolayı Türk-İslam mimarisinde önemli bir yapı türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı türlerinin dini işlevinin yanında simgesel ve politik niteliği ile kamusal alan özelliğinde olması farklı işlevlerde kullanımına olanak sağlamaktadır. Özellikle yakın tarihte ülkemizde gerçekleşen 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerden sonra ayakta kalabilen kültür varlıklarının acil durumlarda afetzedeler için barınma amaçlı kullanımı önem kazanmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı mimarisinde sıkça karşımıza çıkan ve Anadolu'nun birçok yerinde örneğine rastlanan tabhaneli camiler ele alınmıştır. Çalışma kapsamında bu yapıların plan şemaları üzerinden elde edilen çıkarımlarla acil durumlarda kullanım potansiyelleri değerlendirilmiştir. Çalışmada amaç, camilerin afet ve sonrası kullanımlar için mekânsal niteliklerini tabhaneli camiler özelinde analiz etmek ve tartışmaya açmaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Deprem, cami, tabhane, doğal afet, acil kullanım.

## An Evaluation of the Potential of Multifunctional Use of Mosques with Tabhane in the Post-Disaster Process

### Abstract

Mosques appear as an important building type in Turkish-Islamic architecture due to their feature of being a place of worship according to their religious functions. In addition to their religious function, the symbolic and political nature of these building types and the fact that they are public spaces allow them to be used for different functions. Especially after the recent earthquakes in Kahramanmaraş on February 6, 2023, the use of surviving cultural assets for sheltering disaster victims in emergencies has gained importance. In this study, mosques with tabhane, which are frequently encountered in Ottoman architecture and examples of which are found in many parts of Anatolia, are discussed. Within the scope of this study, the potential of these buildings for use in emergencies was evaluated through inferences made from their plan schemes. The aim of the study is to analyze and discuss the spatial qualities of mosques for disaster and post-disaster uses in the specific case of mosques with tabhane.

**Keywords:** Earthquake, mosque, tabhane, natural disaster, emergency use.

**Citation:** Halı Kabataş, F., Ak, C. N., İşıldak, N. A. & Aycı, H. (2023). An evaluation of the potential of multifunctional use of mosques with tabhane in the post-disaster process. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 8 (Special Issue), 298-317

DOI: <https://doi.org/10.30785/mbud.1334515>



## **1. Giriş**

Cami, İslam mimarisindeki hem ibadet hem de politik ve simgesel niteliği nedeniyle en önemli yapı türlerindedir. Ayrıca, kent içinde buluşma ve merkez olma özelliği taşıyan cami, önemli bir kamu yapısıdır (Akbulut ve Erarslan, 2017). T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı Cami Planlama ve Tasarım Kılavuzu'nda belirtildiği gibi camiler, potansiyel doğal afet veya acil durumlar için toplanma ihtiyacını karşılamak üzere uygun konumlarda bulunmalıdır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2010). Statik açıdan dayanıklı olmasına da önem verilmektedir. Statik açıdan şüpheli yapıların belirlenmesi için envanter çalışmaları yapılmalı ve gerekli önlemler alınmalıdır. Aynı şekilde, mevcut camilerin yapı performans durumları tespit edilmeli, meydana gelmiş hasarlar zemin yapısıyla ilişkilendirilmeli ve bölgedeki zemin birimlerinin yapı malzemesi olarak kullanıma uygunluğu için zemin ve temel etütleri yapılmalıdır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2010).

Tasarım aşamasında, yapı önem katsayısı, yapının önemine ve deprem sonrası kullanım durumuna bağlı olarak deprem yükünü artıran bir faktördür. Bu nedenle, yapı önem katsayısı yüksek olan binalar, deprem durumunda normal binalara göre daha az hasar alır veya deprem şiddetine bağlı olarak hiç hasar görmez. Bu durum depremde konutları zarar görmüş kullanıcıların, bu yüksek güvenlik önlemleri alınmış binalarda geçici olarak toplu bir şekilde konaklama imkânına sahip olmaları anlamına gelmektedir (Bina önem katsayısı, 2013). Camiler ise Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği 2018'te belirlenmiş olan bina kullanım sınıfı ve bina önem katsayısına göre ibadethaneler sınıfında değerlendirilip sıradan binalardan farklı bir şekilde daha güvenli olarak sınıflandırılmaktadır. Camiler ve cami avluları, insanların ev veya özel hayat dışında bulunduğu, görüştüğü ve zaman zaman "siyasi gösterilerin" gerçekleştiği kamusal alanlardır. Bu mekânlarda insanlar bir araya gelerek birbirleriyle etkileşimde bulunmakta, görülebilir ve duyulabilir bir şekilde iletişim kurmaktadır (Gurallar, 2009).

Dinî yapılar arasında camilerin, ibadet amaçlı kullanımlarının dışında yeniden işlevlendirilmeleri, dinî değerlerin hassasiyetini göz önünde bulundurmaya gerektirir. Ancak, bu yeni işlevlerin caminin asli fonksiyonuna aykırı olmaması son derece önemlidir. Camiler, sadece ibadethane veya sosyal ihtiyaçları karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda bir kültürün sanatını ve ruhunu yansıtan en simgesel mimari yapılar olarak da önemli bir rol oynamıştır. Bu yapı türünün farklı işlevlerde kullanımı oldukça hassas bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Camilere ibadet işlevi dışında farklı bir fonksiyon eklenmesi durumunu mimarlık tarihi boyunca birçok örnekte görmek mümkündür. Bu örneklerden biri de tabhaneli camilerdir. Tabhane kelimesinin kökeni Farsça 'da "Tab" veya "Tav" dan gelmektedir. Kış evi, kış odası anlamlarını taşımaktadır. Eskiden prevantoryum (verem mikrobunu kapmış fakat daha hastalığa yakalanmamış vücut direnci düşük kimselerin hastalığa yakalanmasını önlemek için bakım gördükleri sağlık kuruluşu) olarak hizmet veren hastaneler ile buralardan çıkan zayıf kimselerin iyileşinceye kadar barındıkları hayrat binalarına verilen isim anlamı da vardır. Seyahatte olan kişilerin bir külliyyede para ödemedi kısa süreli olarak konakladıkları yer anlamına da gelir. Güç ve kudret anlamlarına da sahiptir (Örs, 2019). Tabhane terimi, erken Osmanlı periyodunda farklı fonksiyonlara hizmet eden imaret-zaviye olarak inşa edilmiş yapılarda, ana kütlenin iki yanında bulunan ve misafirhane olarak işleyen mekânlara verilen isimdir. Mekânlar bazen misafirhane, bazen de toplantı salonu şeklinde kullanılmıştır. Bu misafirhane işlevini de üstlenen yapılarda yoldan geçenler üç gün süresince ücretsiz olarak da konaklayabilmiştir (Acar, 2016). Bu bağlamda tabhaneli camilerin toplumsal fayda amaçlı kullanıldıkları söylenebilir. Tabhaneli camilerin çok fonksiyonlu yapısının değerlendirilmesi, günümüz cami mimarisinin acil durumlarda kullanım potansiyelleri için de önemlidir.

## **2. Materyal ve Yöntem**

Çalışmada, ülkemizde bulunan tabhaneli camilerden farklı özelliklere sahip dört cami seçilmiş, bu camilere yönelik yapılan literatür taramasında camilerin konumu, plan şeması, mimari özellikleri, alansal büyüklükleri, mülkiyet durumları ve işlevselliği hakkında bilgiler elde edilmiştir. Camilerin afet sonrası kullanım potansiyelleri, ilk inşa edildikleri süreçte tabhane olarak kullanılan mekânlar dikkate alınarak analiz edilmiştir.

Camiler, tabhane kısımlarının erişilebilirliğine göre üç gruba ayrılmış, mekânların acil durumlardaki kullanım kriterlerine göre değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerden elde edilen çıktılar tablolaştırılmış ve konuya yönelik öneriler geliştirilmiştir.

### **3. Araştırma Bulguları ve Tartışma**

Afetler tüm canlıların yaşamını olumsuz etkileyen olaylar olduğu için afet sonrası barınma eylemi, önemli bir ihtiyaç haline gelmektedir. Barınma ihtiyacının karşılanması için doğal afetin gerçekleştiği çevrede bulunan yapı türlerinin mimari ve fiziksel özellikleri uygun nitelikte olmalıdır. Literatür incelendiğinde bu yönde yapılan çalışmalarda kamu kullanımına açık bazı yapıların acil durumlardaki kullanımı tartışılmaktadır. Çalışmanın birinde kütüphane binalarının geniş bir kullanıma sahip olması, can ve mal güvenliği önlemlerine uygun tasarlanması, acil durumlarda kullanım olanağını artırmaktadır. Ayrıca olası bir afet durumuna karşı sürekli kullanıcılar olan kütüphane çalışanlarının uzmanlar tarafından verilecek eğitimlerle bilinçlendirilmesi de kriz anındaki yönetimi olumlu yönde etkileyecektir (Küçükcan, 2008). Afetler dışında olası bir savaş, nüfus mübadelesi gibi durumlarda özellikle dini yapı türlerinin farklı işlevlerde kullanımı görülmüştür. Camilerin mesken/konut olarak kullanılması, kültürel mirasın korunması çalışmalarında tartışmalı bir durum olsa da Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi sonrasında ev olarak kullanılan cami sayısı artmıştır (Halaçoğlu, 2020).

Afet anında ve sonrasında insanların barınma ihtiyacını karşılayabilmek için kullanılan yapı türlerinden olan camilerin tercih edilmesinde birçok faktör etkili olmaktadır. Bu noktada, camilerin mimari özellikleri incelendiğinde açık-yarı açık kamusal alanların bulunması, birden fazla kişiyi toplamak için geniş açıklıklarda inşa edilmesi, kişisel ihtiyaçlar için gerekli olabilecek alt yapıya sahip olması afet sonrası kullanım için uygun ortam sağlamaktadır. Bunlara ek olarak acil durumlarda yapının sorunsuz bir şekilde tahliye edilmesi de doğru mimari tasarım ile gerçekleşmektedir (Azkur, 2022).

Çalışmanın bu bölümünde tabhaneli camilerin genel özelliklerine değinilerek dört farklı örnek üzerinden tipolojik incelemeler yapılmıştır. Acil durumlarda kullanılan mekânların kriterleri belirlenerek camiler özelinde analizlere yer verilmiştir.

#### **3.1. Tabhaneli Camilerin Genel Özellikleri**

Tabhaneli camiler; dini işlevinden çok sosyal işleviyle öne çıkan ve planı bu iki işlev doğrultusunda en uygun şekilde düzenlenen birleşik yapılar olarak kurgulanmıştır. Tabhaneli camilerde genellikle arka arkaya iki büyük hacim ve bu hacimlere bağlı ve kapasiteye göre sayıları değişiklik gösteren yan hacimler, tabhane mekânları, bu kurgunun temelini oluşturmuştur (Cantay, 1988).

Osmanlı mimarisinde sıkça tercih edilen ve dönemin sosyo-kültürel yapısını yansıtan bu yapılar 14. yüzyıl başından 15. yüzyıl ortalarına kadar genellikle değişmeyen karakteristik özellik olarak üç ana bölümden oluşmaktadır (Acar, 2013):

1. Avlu: Kuzeydeki girişten bu mekâna girilmekte ve mekânlar arası geçişi sağlayan bir dağılım mekânı olarak işlev görmektedir.
2. İbadet Mekânı: Avlunun güneyinde bulunan bu mekânı genişçe bir kemer avludan ayırmaktadır. İbadet mekânının zemin kotu avludan yüksek olduğu için avludan mekâna geniş birkaç basamakla sağlanmaktadır.
3. Tabhane: Barınma mekânı (misafirhane) olarak kullanılan bu alanın erken dönem örneklerinde tabhane giriş çıkışı sadece avluya açılmaktadır. İbadet mekânıyla doğrudan ilişkisi olmayan alanda hacimlere ocaklar, nişler, dolaplar inşa edilmiştir.

Tabhaneli camilerde, girişten ulaşılan ilk bölüm olan avlu, aynı zamanda iç avlu, kapalı avlu veya orta avlu olarak da bilinir. Avlu genellikle kubbe veya tonoz ile örtülüdür ve taş döşeli zeminle kaplanmıştır. Bazı örneklerde ise kubbenin ortasında bir fener ve altında bir havuz/şadırvan bulunur. Bu özellikleriyle, avlu ayakaltı olarak nitelendirilebilecek bir özelliğe sahiptir. Avlu, ibadet için ayrılmış bir mekân olmamasına rağmen, diğer mekânlara geçiş sağlayan bir dağılım mekânı ve toplantı alanı olarak kullanılır (Acar, 2016).

Bu bölümde incelenecek olan dört yapının iki yanında bulunan kanat şeklindeki hacimler tabhane yani misafirhane olarak adlandırılrsa da tabhane tabiri yapıların asıl işlevini anlatmakta yetersiz kalmaktadır (Eyice, 1963: 32). İmaret terimi ise genellikle daha geniş kapsamlı bir tabir olduğundan yapıların bu şekilde adlandırılarak araştırmaya konu olması uygun görülmüştür. Bu bağlamda incelenen camiler tabhane birimlerine ulaşım/erişilebilirlik durumlarına göre üç gruba ayrılmıştır:

1. İç Mekândan Ulaşılabilen Tabhaneli Camiler

İstanbul Murad Paşa İmareti

Milas Firuz Bey İmareti

2. Dış Mekândan Ulaşılabilen Tabhaneli Camiler

Afyon Gedik Ahmed Paşa İmareti

3. İç ve Dış Mekândan Ulaşılabilen Camiler

Tokat Hatuniye İmareti

İstanbul'da, Muğla'da, Afyon'da ve Tokat'ta bulunan bu camilerin tabhaneli camilere örnek olarak seçilmesinin sebebi tabhaneli camilerin ana plan şemasına yakın planlara sahip olmasıdır. Ayrıca misafirhane olarak kullanılan tabhane mekânlarının bu dört örnekte sayısı ve plan içindeki özellikleri farklılık göstermektedir. İstanbul Murat Paşa ve Milas Firuz Bey İmareti'nde tabhane mekânlarının sayısı farklı iken her iki örnekte de avludan ulaşım söz konusudur. Afyon Gedik Paşa İmareti'nde her iki tabhane mekânı arasına eyvan özelliğinde bir mekân eklenmiştir. Dış mekândan ulaşımın sağlandığı eyvan alanından tabhane mekânlarına giriş için kapı boşlukları açılmıştır. Tokat Hatuniye İmareti'nde ise tabhane mekânına hem içeriden hem de son cemaat yerinden ulaşım sağlanmaktadır. Afet anında ve acil durumlarda, örnek yapıların iç mekânından tabhane birimlerine ulaşmanın yanı sıra dışarıdan/bağımsız bir girişle ulaşımın sağlanması, cami tasarımlarında alternatif çözümler için örnek teşkil etmektedir.

### 3.1.1. İç Mekândan Ulaşılabilen Tabhaneli Camiler

Bu tipolojide değerlendirilen camilerde tabhane mekânına girişler yapının iç mekânında bulunan avlu biriminden sağlanmaktadır. Örneklem olarak İstanbul Murad Paşa İmareti ve Milas Firuz Bey İmareti verilmiştir.

#### 3.1.1.1. İstanbul Murad Paşa İmareti (1471-1472)

İstanbul Fatih/ Aksaray'da bulunan İstanbul Murad Paşa İmareti, Mollagürani Mahallesi, Millet Caddesi ve Vatan Caddesi'nin kesişim noktasında konumlanmıştır (Murat Paşa Camii, t.y.).



Şekil 1. Murad Paşa İmareti vaziyet görünüşü (Google, t.y.)

Murat Paşa İmaretinin konumlandığı alan aynı zamanda İstanbul'un imaret etrafında kurulmuş 12 mahalleden oluşan ilk nahiyelerinden birisidir (Kuban, 2004). Müslüman ve Hristiyan cemaatler arasında bir buluşma noktası görevi gören bölge tabhaneli bir caminin bu noktada sunduğu çeşitli imkanlar sebebiyle odak noktası olma potansiyelini desteklediği çıkarılabilir. Vatan ve Millet Caddesi açılırken 1950-1960'lı yıllarda çevredeki eski doku büyük ölçüde yok edilerek açılmış ve bu çalışmalar sırasında Murad Paşa Külliyesi'nin de bazı değerleri yitirilmiştir (Gültekin, 2009).

Çevresindeki betonarme yapılaşma sebebiyle ve bulunduğu konum itibarıyla caminin anıtsallığı günümüzde arka planda kalmaktadır.



Şekil 2. Murad Paşa İmaretinin konumu (N'imeleceys'ten Bir Yedigâr: Murad Paşa Camii, t.y.)

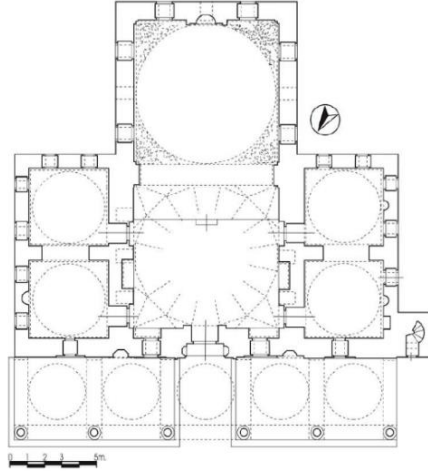
Banisi Vezir Murad Paşa olan yapı H.876/ 1471-1472 yılında inşa edilmiştir. Murad Paşa İmaretinin esasında türbe ve medrese, imaret, hazire, hamam ve diğer çeşitli müstemilatı bünyesinde barındıran bir külliye elemanıdır (Aslanapa, 1986). 1717. yy. ve 18. yy.'da meydana gelen pek çok doğal afet ve yangınlarda külliye neredeyse Aksaray'ın çoğu yerleşim yeri ile beraber yapı da büyük zarar görmüştür (Müller-Wiener, 2001; Gültekin, 2009). 1935 yılında medrese, 1957-1958 yılında Vatan ve Millet Caddesi'nin yapımında hamam yıkılmış ve hazire daraltılmıştır (Müller-Wiener, 2001; Acar, 2011). Sonuç olarak geçirdiği ağır hasarlardan sonra günümüze külliye yalnızca Murad Paşa Camii'nin ve haziresinin bir bölümünün ulaştığı görülmektedir.

İstanbul'un fethinden sonra; mimari yeniliklerin denendiği bir geçiş dönemi eseri olan Murad Paşa İmaretinin; kuzeybatı- güneydoğu ekseninde, güneyden doğuya 39 derece açı yapacak şekilde konumlanmıştır (Ayverdi, 1989). Ters T tipi plana sahip caminin beş birimli son cemaat yeri, çift kubbeli ibadet mekânı ve her iki yanda bulunan ve üzeri ikişer adet kubbeyle örtülmüş olan tabhane odalarından oluşmaktadır.

Son cemaat yeri kuzeybatı cephesi boyunca devam etmekte ve dikdörtgen plana sahip olduğu görülmektedir. Giriş aksının sağ ve sol kısmında zemin giriş kotundan bir miktar yükseltilmiştir. Altı adet devşirme sütun sivri kemerler ile birleşerek son cemaat yerinin üzerini örten beş kubbeyi taşımaktadır. Ayrıca Taç kapının önünde son cemaat yerinin sağ ve sol kanadından daha düşük kotta sonradan eklenmiş bir platform bulunmaktadır. Bu kısımdan kible eksenine doğrultusunda dizilmiş, harim ve sofadan oluşan dikdörtgen planlı ibadet mekânına geçilmektedir (Gültekin, 2009). Son cemaat yerinde caminin ana giriş kapısı olan taç kapının açıldığı bölüm sofadır. Bu kısım klasik tabhaneli camilerden farklı olarak açık değil kapalı avlu özelliği göstermektedir. Sofada mevcut olan havuz sonradan kaldırılarak sofa ve harim bölümleri arasında mekânsal bütünlük sağlanmış ve ibadet alanı böylece genişletilmiştir. Sofa ile eş alana sahip harim bölümü sofaya nazaran daha yüksek kotta bulunmakta ve mermer bir korkulukla bu iki alan birbirinden ayrılmaktadır (Gültekin, 2009). Bu bağlamda Acar (2013)'ün tabhaneli camilerin tipolojisi hakkında yaptığı ibadet mekânı ve avlu analizine göre Murad Paşa İmaretinin; "İbadet Mekânı ve Avlunun Eş Büyüklükte Olduğu Örnekler" sınıflandırmasına girmektedir.

Sofanın doğu ve batı duvarlarından girişleri sağlanan tabhaneler kare plana sahiptir ve her birinin üzeri kubbe ile örtülmüştür. Kubbe geçiş elemanı olarak pandantif kullanılmıştır (Acar, 2011). Tabhane kubbesinin yüksekliği diğer birimlere göre daha düşüktür. Bu kısımda tabhane duvarlarının üst kısımdaki sofa duvarlarına doğal ışık sağlaması için pencereler açılmıştır Ayverdi (1989) bu yükseklik farkının görünüşteki estetiği bozduğunu ifade etmiştir (Ayverdi, 1989; Tanman, 1993; Gültekin, 2009). Kuzey ve güney tabhaneleri arasındaki duvar kaldırılmış ve iki mekân arasındaki bağlantı geniş bir

kemer ile sağlanmıştır. Her tabhanenin dışı bakan duvarlarına ise birer adet ocak nişi eklenmiştir. Kuzeydoğu duvarındaki ocak nişlerinden birisi ise sonradan kapatılmıştır (Acar, 2011).



Şekil 3. Murad Paşa İmaretî planı (Ayverdi, 1989; Acar, 2011)

### 3.1.1.2. Milas Firuz Bey İmaretî (1394)

Halk arasında kubbesinin kurşunla kaplı olmasından dolayı ismi “Kurşunlu Cami” olarak anılan yapı, Milas’ın Burgaz Mahallesinde Yeldeğirmeni ve Hisarbaşı’nı birleştiren yol üzerinde konumlanmıştır.



Şekil 1. Firuz Bey İmaretî vaziyet görünüşü (Google, t.y.)

Kapısında bulunan dört satırlık kitabeye göre 1394 yılında, Yıldırım Beyazid döneminde, Firuz Bey’in valiliği zamanında, Firuz Bey tarafından yaptırılmıştır. Dört bir yanının mavi damarlı gök mermerle kaplı olmasından dolayı Evliya Çelebi’nin Seyahatnâme’sinde “Gök Cami” olarak da anılmaktadır (Fîruz Bey Camii, t.y.).

Erken Osmanlı ve Beylikler dönemine (Menteşe Beyliği) geçiş sürecinde tamamlanan cami, beylikler dönemi sanatının özelliklerine ayna tutmaktadır (Zengin Taş İşçiliğiyle, 2022). Bir medreseden ve bir hazireden oluşan Firuz Bey Cami’nin bir külliye parçası olarak inşa edildiği çıkarımı yapılabilmektedir (Özgen, 2005; Ünal, 2014).

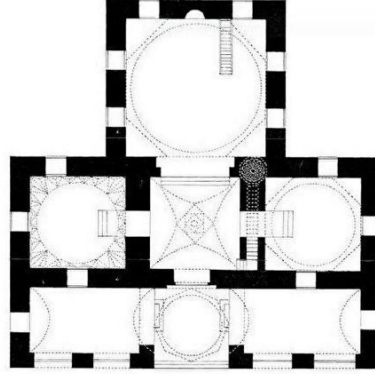
Caminin önünde küçük bir şadırvan bulunmaktadır. Sekiz köşeli ve beş basamak merdiven ile çıkılan şadırvanın havuz kısmı da sekiz köşelidir. Ayrıca caminin büyük bir bahçesi ve bahçe içerisinde Firuz Bey’in hanımına ait olduğu düşünülen tek bir mezar bulunmaktadır (Akarca ve Akarca, 1954).

Ters “T” planı ile karşımıza çıkan Firuz Bey Cami, Anadolu’da Beylikler Döneminden Erken Osmanlı Dönemine geçişte rastlanan pek çok tabhaneli cami ile benzer karakteristik plan özellikleri göstermektedir.

Caminin kuzeyinde beş sivri kemer üzerine oturtulan üç birimli son cemaat yeri bulunmaktadır. Bu birimleri taşıyan sütunların arasına korkuluk şebekeleri yerleştirilmiştir. Bu üç birimin sağ ve sol kısımlarının üzeri tonozla, girişin olduğu orta kısım ise kubbeyle örtülmüştür (Fîruz Bey Camii ve

Medresesi, t.y.). Taç kapıdan içeri girildiğinde misafirini karşılayan ve tabhaneli cami tipolojisinde avlu mekânının karşılığı olan alanın üzeri tromplarla geçişin sağlandığı kırilangıç kubbe ile örtülmüştür.

Yapıya girince direkt varılan avlunun sağ ve solunda ikişer basamakla çıkılan tabhane birimleri bulunmaktadır. Tabhanelerin üzeri sekizgen biçimde düzenlenmiş olan birer adet kubbe ile örtülmüş ve kubbeye geçiş elemanı olarak mukarnaslı tromplar tercih edilmiştir. Tabhane odalarının dış duvarlarında biri üstte biri altta olmak üzere altışar adet pencere bulunmaktadır. Girişin tam karşısında bulunan harim bölümüne ise üç basamakla ulaşılmakta; bu hacmin tam karşıda mihrap, mihrabın solunda vaaz kürsüsü, sağında ise minber bulunmaktadır. Bu kısmın üzeri kubbe ile kapatılmış ve kubbeye geçiş elemanı olarak tromp kullanılmıştır (Ünal, 2014). Acar (2013)'ın tabhaneli camilerin tipolojisi hakkında yaptığı ibadet mekânı ve avlu analizine göre Murad Paşa İmareti; "İbadet Mekânının Avludan Daha Büyük Olduğu Örnekler" sınıflandırmasına girmektedir.



Şekil 5. Firuz Bey İmareti planı (Kayhan ve Etikan, 2017)

### 3.1.2. Dış Mekândan Ulaşılabilen Tabhaneli Camiler

Bu bölümde çoğu tabhaneli camilerin aksine tabhane mekânına dış mekândan ulaşılan bir cami örneği verilmiştir.

#### 3.1.2.1. Afyon Gedik Ahmed Paşa İmareti

Afyon Gedik Ahmed Paşa İmareti cami, medrese, hamam ve sıbyan mektebinden meydana gelen bir külliye olarak tam tarihi bilinmese de 1475 yılından önce yapıldığı net olarak söylenebilmektedir (Topbaş 1985). Bugünkü şehrin merkezinde konumlanmış külliyenin cami ve hamamı faal olarak varlığını sürdürmekte ve medresesi de müze olarak işlevlendirilmiştir. Buna karşın 1940 yılında caminin kapsamlı onarımında külliyenin yakın çevresindeki bazı yapıların yıkıldığı ve bu faaliyet sırasında sıbyan mektebinin de ortadan kaldırıldığı düşünülmektedir (Tanman, t.y.).



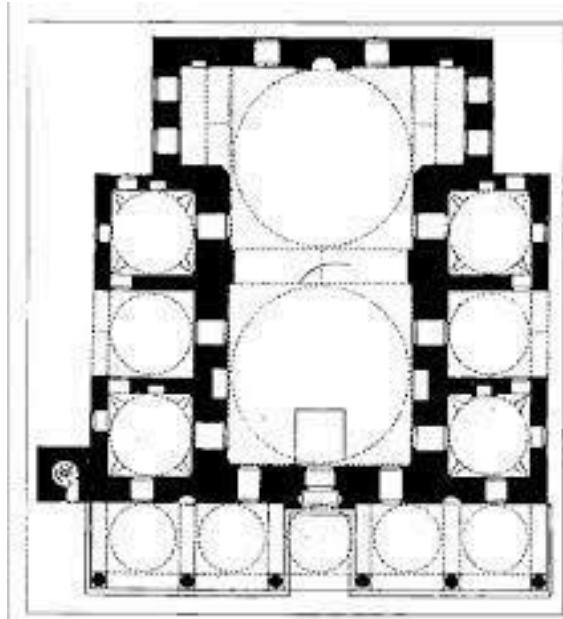
Şekil 6. Gedik Ahmed Paşa İmareti vaziyet görünüşü (Google, t.y.)

Son cemaat yeri hariç ters T planına sahip külliyenin camisi iki adet eş kubbeye örtülen avlu ve harim ve her iki yanda ikişer adet bulunan tabhane mekânlarından meydana gelmektedir. Kare olarak

tasarlanmış ve kubbeyle örtülü ve geçiş elemanı olarak Türk üçgeni kullanılmış olan tabhane birimleri bir eyvan aracılığıyla dışarıyla bağlantıyı sağlamaktadır. Tabhane birimlerine iç mekândan ayrıca erişim bulunmamaktadır. Buna karşın tabhane mekânları ve caminin ortak kullandığı duvarlara pencereler açılmıştır. Tabhanelerin güney duvarlarında özgün halinin koruyamamış olan ocaklar bulunmakta ve piramit külahlı bacalara sahiptirler (Tanman, t.y.). Son cemaat yeri ise beş el birimden oluşmuş ve kubbeyle örtülmüştür. Camide fazla sayıda pencere bulunması ayrıca dikkat çekmektedir. Osmanlı mimarisinde iç mekân düzeninin tabhane mekânlarıyla ilgisi olmayan benzer plan tipolojisinde başka bir cami bulunmaması camide dikkati çeken diğer bir detaydır (Kuban, 2007).



Şekil 7. Gedik Ahmed Paşa İmareti'nin kent içindeki konumu (T.C. Afyonkarahisar Valiliği, 2019)



Şekil 8. Gedik Ahmed Paşa İmareti plan şeması (Gedik Ahmed Paşa Camisi, Afyon. Plan (Ayverdi, 1989)

Caminin geçmişte birtakım depremlere maruz kaldığı ve hasar aldığı bilinmektedir. Bu bağlamda yapı 1696 yılında ufak bir onarım, 1703 yılında ise daha büyük ölçekte bir restorasyon geçirmiştir (İrteş ve diğerleri, 2022). Acar (2013)'ün tabhaneli camilerin tipolojisi hakkında yaptığı ibadet mekânı ve avlu analizine göre Gedik Ahmed Paşa İmareti; "İbadet Mekânı ve Avlunun Eş Büyüklükte Olduğu Örnekler" sınıflandırmasına girmektedir.

### 3.1.3. İç ve Dış Mekândan Ulaşılabilen Camiler

Bu bölümde ise tabhane mekânına hem iç hem de dış mekândan ulaşılan bir cami örneği verilmiştir.

#### 3.1.3.1. Tokat Hatuniye İmareti (1485)

Tokat kent merkezi Meydan Mahallesi'nde, cami, medrese ve imaretten oluşan Hatuniye Külliyesi, sultan II. Beyezid tarafından 1485 yılında Gülbahar Hatun adına yaptırılmıştır (Seçgin, t.y.). Hatuniye



Cami kale diplerine kurulan ve oradan genişleyen Tokat kentinin ilk kurulduğu dönemde bir ticari ve sosyal odak noktası olan ve günümüzde de bu merkezi işlevini devam ettiren Meydan Çarşısı'nın hemen doğusunda konumlanmış ve bu sebeple halk arasında Meydan Cami olarak bilinmektedir.

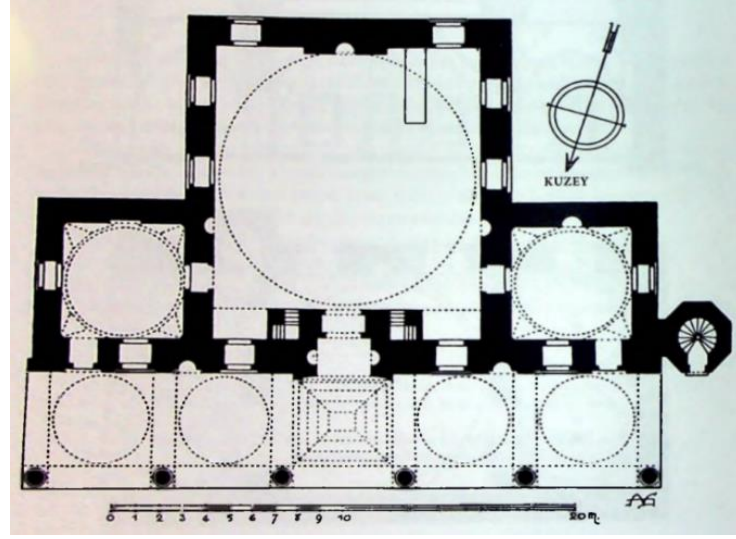


Şekil 9. Hatuniye İmaretı vazıyet görünüşü (Google, n.d.)

Ters T plan şemasına sahip Tokat Hatuniye Caminin iç mekânında; ilk dönemki tabhaneli camilerde bulunan avlu kısmı kalkmış ve ana ekseninde, mekân içinde yalnız kare harim kalmıştır. Bu kare harim ise bir adet büyük kubbe ile örtülüdür. 12 kenarlı bir kasnağa oturan kubbenin mekâna geçişi mukarnaslarla sağlanmıştır (Çobanoğlu, t.y.). Harimin her iki yanında hem içerden hem dışardaki revakla doğrudan bağlantı ile ulaşılan tabhane birimleri bulunmaktadır. Kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülmüş tabhane birimleri ikişer dolap nişi ve birer ocağa sahiptir. Ancak güney bölümündeki niş ve ocak sonradan kapatılmıştır (Çobanoğlu, t.y.). Son cemaat yeri ise beş bölmeli olarak düzenlenmiştir. Ayrıca külliyeinin; caminin kuzeyinde kalan bölümünde zamanında Gabriel'in taslak çizimine göre U plana sahip bir medrese bulunmaktadır ancak günümüze ulaşamamıştır (Gabriel, 2022). Caminin doğusunda bulunan imareti ise yakın zamanda onarım görmüş ve günümüzde restoran olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Caminin kuzeyindeki avluda ise geç dönemde inşa edilen bir şadırvan mevcuttur (Açıkel, 2017). Cami 1939 ve 1943 yıllarındaki depremlerden ayrı ayrı zarar görmüştür (Cinlioğlu, 1941; Gökbilgin, 1974). Ardından halkın da desteğiyle 1953 yılında detaylı şekilde onarılan camiye dört destek payandası eklenerek yapının dayanımı artırılmış ve yeniden ibadete açılmıştır (Çobanoğlu, t.y.). Acar (2013)'ın tabhaneli camilerin tipolojisi hakkında yaptığı ibadet mekânı ve avlu analizine göre Hatuniye İmaretı; "Avlusuz Örnekler" sınıflandırmasına girmektedir.



Şekil 10. Hatuniye İmaretı konumu (Tokat Hatuniye (Meydan) Camii, 2021)



Şekil 11. Hatuniye İmaretî planı (Gabriel, 2022)

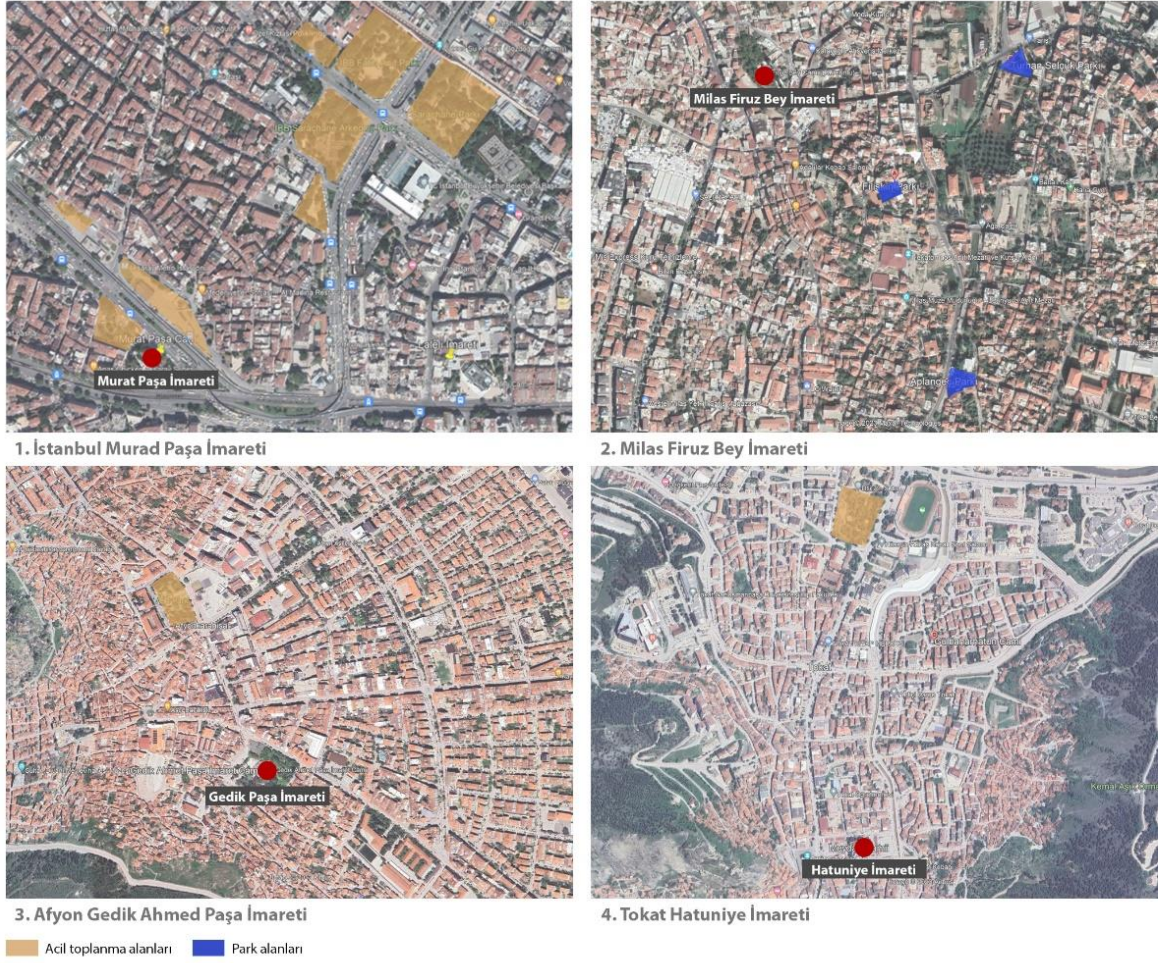
### 3.2. Acil Durumlarda Tabhaneli Camilerin Kullanım Kriterleri

Afet anında toplanma ve geçici barınma alanlarına yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde, TMMOB Şehir Plancıları Odası'nın 11 Şubat 2023 tarihinde yayınladığı rehberde bazı kriterler ön plana çıkmaktadır. Bu rehberde göre geçici barınma alanlarının ulaşılabilirliği, yol akları ile bağlantısı ve mülkiyet durumu kriterlerine ek olarak işlevselliği ve alansal büyüklüğü tabhaneli camiler özelinde alt başlıklar halinde incelenmiştir.

#### 3.2.1. Ulaşılabilirlik

Geçici barınma alanlarının doğrudan afet riskinin olduğu bölgelerde bulunmaması, merkeze olan yakınlığı ve insanların günlük yaşamında gerekli olan ihtiyaçların temini için ulaşılabilir özellikte olması önemlidir. Yapı adalarından acil durumlarda kullanılan toplanma alanlarına gidiş mesafesi, her bireyin kolaylıkla erişebileceği maksimum 500 m/15 dk veya daha az yürüme mesafesinde olmalıdır (JICA, 2002). Çalışma kapsamında ele alınan camilerin acil durumlarda kullanılması sırasında ulaşılabilirliğini saptamak için AFAD tarafından belirlenen toplanma alanları ve camilerin konumları belirlenmiş, Şekil 12'de gösterilmiştir. Buna göre Murat Paşa İmaretî'nin çevresinde 500 m/15 dakikadan daha az sürecek açık alanlar mevcut iken Firuz Bey, Gedik Paşa ve Hatuniye İmaretleri toplanma alanlarına uzak mesafede kalmaktadır. Bu bağlamda yeni yapılacak camilerin toplanma alanlarına yakın mesafede

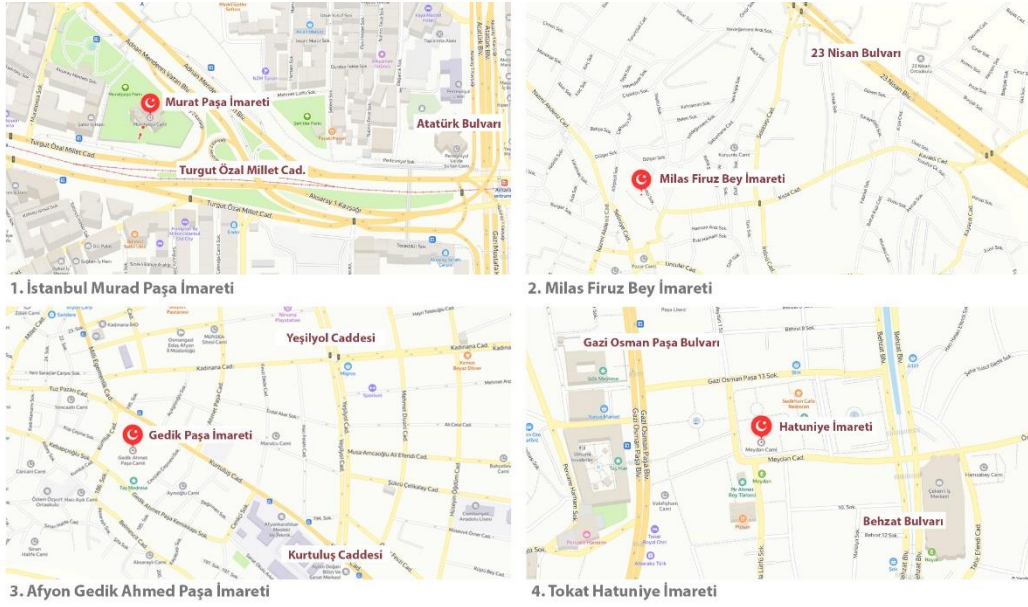
bulunması ulaşılabilirlik açısından önemli olacaktır. Mevcut camilere erişim kolaylığı sağlamak için yeni toplanma alanlarının oluşturulması da alternatif olarak düşünülebilir.



Şekil 12. İmaretlerin çevresinde bulunan acil toplanma ve park alanları (Google, t.y.)

### 3.2.2. Yol aksları ile bağlantı

Afet anında ve sonrasında barınma amaçlı kullanılacak mekânların hem ulaşılabilir hem de ana yollara yakın olması önemlidir. Toplanma alanlarının ana arterlerle bağlantıları olup olası bir kapanma riskine karşı alternatif yollar düşünülmelidir. Çalışmada incelenen Murat Paşa İmareti Turgut Özal Millet Caddesi ve Atatürk Bulvarı'na yakın ve merkezi bir konumdadır. Firuz Bey İmareti, ana yollara yakın olmasa da 23 Nisan Bulvarı'na ulaşım sağlayan ara yolların kesişiminde bulunmaktadır. Gedik Ahmed Paşa İmareti'nin yakınından Kurtuluş Caddesi ve birden fazla ara sokak ve cadde geçmektedir. Hatuniye İmareti ise Gazi Osman Paşa ve Behzat Bulvarları'nın merkezinde yer almaktadır.

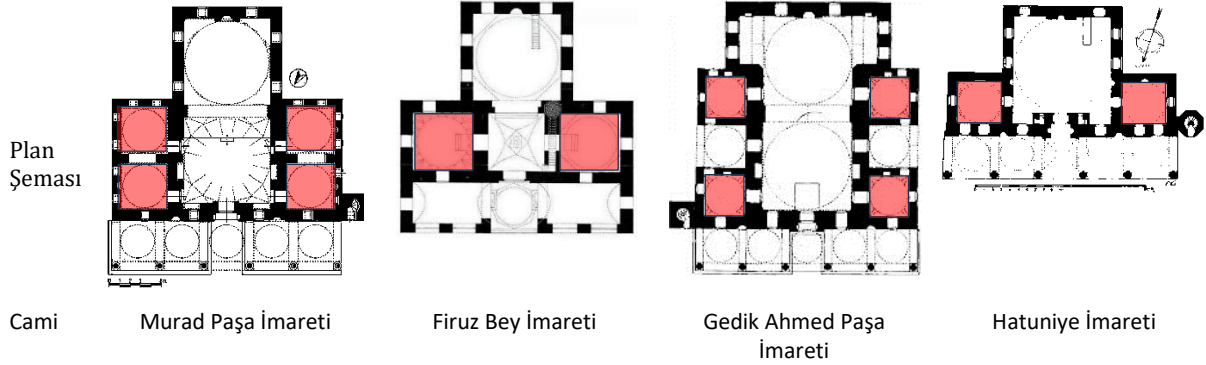


Şekil 13. İmaretlerin ana yol aksları ile olan ilişkisi (Yandex, t.y.)

### 3.2.3. İşlevsellik

Osmanlı mimarisinde önemli bir kültürel miras olan tabhaneli camilerin mimari özellikleri incelendiğinde, afet sonrası acil barınma için uygun bir ortam sağladıkları görülmektedir. Bu camilerde açık ve yarı-açık kamusal alanlar bulunmakta, geniş açıklıklarda inşa edilerek birden fazla kişiyi toplamak için uygun bir alan sunmaktadır. Camilerde barındırdığı işlevler arasında ıslak hacim (abdesthane, tuvaletler), mutfak (ocak nişi) ve depolama alanı gibi temel ihtiyaçların karşılanabileceği alanlar bulunması, insanların afet sonrası süreçlerde toplanabileceği alanlar arasında yüksek olanaklara sahip yapı türleri olduğunu göstermektedir. İncelenmiş olan dört caminin de tabhane kısımları Çizelge 1'de kırmızı renkte belirtilmiştir.

Çizelge 1. Cami plan şemalarında tabhane birimlerinin gösterimi



### 3.2.4. Alansal Büyüklükler

İncelenen camiler, AFAD'ın Afet ve Acil Durum Toplanma Alanları hakkındaki raporunda belirlenen kişi başına düşen 2,5 m<sup>2</sup>'lik alanın belirlenmesine göre hesaplandığında; Murad Paşa İmareti'nin 690 m<sup>2</sup> oturuma sahip olduğu ve bunun 240 m<sup>2</sup>'sinin tabhane alanı olarak işlevlendirildiği, kişi başı 2,5 m<sup>2</sup>'ye göre alan düşünüldüğünde yaklaşık 276 kişi kapasiteli olduğu, Milas Firuz Bey İmareti'nin 314 m<sup>2</sup> oturuma sahip olduğu ve bunun 80 m<sup>2</sup>'sinin tabhane alanı olarak işlevlendirildiği, kişi başı 2,5 m<sup>2</sup>'ye göre alan düşünüldüğünde yaklaşık 125 kişi kapasiteli olduğu, Gedik Ahmed Paşa İmareti'nin 1052 m<sup>2</sup> oturuma sahip olduğu ve bunun 224 m<sup>2</sup>'sinin tabhane alanı olarak işlevlendirildiği, kişi başı 2,5 m<sup>2</sup>'ye göre alan düşünüldüğünde yaklaşık 420 kişi kapasiteli olduğu ve Hatuniye İmareti'nin 440 m<sup>2</sup> oturuma sahip olduğu ve bunun 85 m<sup>2</sup>'sinin tabhane alanı olarak işlevlendirildiği, kişi başı 2,5 m<sup>2</sup>'ye göre alan düşünüldüğünde de yaklaşık 176 kişi kapasiteli olduğu görülmektedir (Çizelge 2).

**Çizelge 2.** Camilerin alansal büyüklüklerine göre kişi kapasitesi

	Murad Paşa İmaretı	Firuz Bey İmaretı	Gedik Ahmed Paşa İmaretı	Hatuniye İmaretı
T.A.	690 m <sup>2</sup>	314 m <sup>2</sup>	1052 m <sup>2</sup>	440 m <sup>2</sup>
T.T.A.	240 m <sup>2</sup>	80 m <sup>2</sup>	224 m <sup>2</sup>	85 m <sup>2</sup>
K.K.	276 kişi	125 kişi	420 kişi	176 kişi

TA: Toplam Alan, TTA: Tabhane Toplam Alan, KK: Kişi Kapasitesi

### 3.2.5. Mülkiyet

İnsanların yaşamındaki barınma, dinlenme, eğlenme, çalışma, ulaşım, temel gereksinimleri gerçekleştirdikleri kentsel kamusal mekânlar mülkiyet esasına göre özel ve kamusal olarak iki kısımda incelenmektedir (Çubuk, 1991). Özel mekânlar, erişim koşulları, kullanım hakları ve kontrolünün belli kişi veya gruplar tarafından tayin edilen kamudan bağımsız ve mülkiyetinin bireylere veya özel sektöre ait olduğu alanlardır (Hénaff ve Strong, 2001). Kamusal mekânlar ise sorumluluğun kamuya ait olduğu, belli denetim ve yaptırımların kamu tarafından sağlandığı toplumun kullanımına ve erişimine açık olan alanlardır (Çubuk, 1991). Bunun yanı sıra işlev ve kullanım açısından bu mekânlar yarı özel ve yarı kamusal mekânlar olarak da incelenebilir. Bu mekânlar ise kullanım ve işlev yönünden özel ve kamusal mekânların yanında ara bir geçiş bölgesinde kalmaktadır (Özaydın ve diğerleri, 1991).

Çalışma kapsamında incelenen tabhaneli camilerin mülkiyeti, deprem vb. durumlarda acil toplanma alanları olarak belirlenmelerinde özellikle önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Aksoy ve diğerleri, 2009; JICA, 2002; Tarabanis ve Tsionas, 1999). Camilerin sorumluluğunun kimde olduğu bu birimlerin acil bir durumda çeşitli hizmetler sunmalarına geniş olanaklar tanıyabilmesinin yanı sıra bu imkânları kısıtlama ihtimali de olabilmektedir. Bu noktada sismik olarak yeterli koşulları sağladıktan sonra toplanma alanları işleviyle kullanılmaları durumunda, öncelikli olarak kamuya ait arazi ve birimlerin tercih edilmesi işleyişin daha planlı sürdürülebilmesine yardımcı olacaktır (JICA, 2002). Ek olarak bu alanların kullanılması halinde çeşitli birimlerden izin alınması gibi birtakım idari süreçler gerekebilmektedir. Bu durumlarda mülkiyet ve sorumluluğun kime ait olduğu sürecin işleyişini ve kullanımı etkileyebilmektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında incelenen tüm tabhaneli camilerin diğer tüm camiler gibi özel mülkiyete konu olamayacağı (Yargıtay Kararı, 1998) ve kamuya ait olduğu bilinmekte, acil durumlarda kullanımının bu ölçüde değerlendirilmesi gerekmektedir.

**Çizelge 3.** İncelenen camilerin acil durumlardaki mekân kullanımı kriterlerine göre değerlendirilmesi

Camiler	Mülkiyet	İşlevsellik	Alansal Büyüklük	Yol Aksları ile Bağlantı	Ulaşılabilirlik
İstanbul Murad Paşa İmaretı	Kamu mülkiyetindedir.	Yapı; tabhane (misafirhane), abdesthane, wc, depolama alanları, açık alanlar gibi mekânları bünyesinde barındırmaktadır.	Yapı, yaklaşık olarak 690 m <sup>2</sup> oturma alanı ve 240 m <sup>2</sup> tabhane mekânına sahiptir. Ortalama 276 kişi kapasitelidir.	Yapı, merkezi bir konumda olup Turgut Özal Millet Caddesi ile ilişkili kurmaktadır.	AFAD'ın belirlediği açık toplanma alanlarına yakın bir konumdadır.
Milas Firuz Bey İmaretı	Kamu mülkiyetindedir.	Yapı; tabhane (misafirhane), abdesthane, wc, depolama alanları, açık alanlar gibi mekânları bünyesinde barındırmaktadır.	Yapı, yaklaşık olarak 314 m <sup>2</sup> oturma alanı ve 80 m <sup>2</sup> tabhane mekânına sahiptir. Ortalama 125 kişi kapasitelidir.	Yapı, merkezi bir konumda olmayıp 23 Nisan Bulvarı'na uzak kalmaktadır.	AFAD'ın belirlediği açık toplanma alanlarına uzak bir konumdadır.
Afyon Gedik Ahmed Paşa İmaretı	Kamu mülkiyetindedir.	Yapı; tabhane (misafirhane), abdesthane, wc, depolama alanları, açık alanlar gibi mekânları bünyesinde barındırmaktadır.	Yapı, yaklaşık olarak 1052 m <sup>2</sup> oturma alanı ve 224 m <sup>2</sup> tabhane mekânına sahiptir. Ortalama 420 kişi kapasitelidir.	Yapı, merkezi bir konumda olup Kurtuluş Caddesi ile ilişkili kurmaktadır.	AFAD'ın belirlediği açık toplanma alanlarına uzak bir konumdadır.

Tokat İmareti	Hatuniye	Kamu mülkiyetindedir.	Yapı; tabhane(misafirhane), abdesthane, wc, depolama alanları, açık alanlar gibi mekânları bünyesinde barındırmaktadır.	Yapı, yaklaşık olarak 440 m <sup>2</sup> oturma alanı ve 85 m <sup>2</sup> tabhane mekânına sahiptir. Ortalama 176 kişi kapasitelidir.	Yapı, Gazi Osman Paşa ve Behzat Bulvarları'nın ortasında merkezi bir konumda yer almaktadır.	AFAD'ın belirlediği açık toplanma alanlarına uzak bir konumdadır.
---------------	----------	-----------------------	---	--	--	---

#### 4. Sonuç ve Öneriler

Ülkemizde yaşanan yıkıcı depremlerin ardından barınma ihtiyacında geçici barınma alanları olarak kamusal bir rolü de üstlenen cami yapıları görev almıştır. Camilerin taşıyıcı sistemlerinin konut binalarından daha yüksek önem katsayısı ile tasarlanmış olması, insanların ihtiyacı olan ıslak hacim birimlerine sahip olması, tasarımlarında geniş alanlara yer verilmesi, kamusal alan olma ve ulaşılabilirliği gibi özelliklerinden dolayı camilerin afet sonrası geçici barınma işlevi üstlenmesinde rol oynamaktadır. Çalışma kapsamında kültür mirası değerine de sahip olan tabhaneli camilerden alan çalışması olarak seçilen dördü incelenmiştir. Camilerin tabhane kısımlarının yapının işlevine göre hangi özelliklerde olduğu ve bu özelliklere sahip kültür varlıklarının tabhane işlevini kaybettikten sonra yeniden değerlendirilebilir durumu soruşturulmaktadır. Aynı zamanda tabhaneli camilerin sahip olduğu plan şeması kurgusunun, yeni yapılacak cami tasarımları için, afet sonrası acil kullanım amaçlı olduğu düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen dört caminin de herhangi bir olası afet anında insanların geçici olarak ikamet edebileceği altyapı ve niteliklere sahip özelliklerde olduğu görülmüştür. Öncelikli olarak insanların en temel ihtiyacı olan barınmanın sağlanması, incelenen camilerin sahip olduğu geniş alanlarla mümkün olmaktadır. Camilerin bir toplanma/buluşma merkezi olması iletişim ve koordinasyonun sağlanması açısından önem taşımaktadır. Afetten doğrudan etkilenen bireyler için iletişim ve bilgilendirme sağlama, yardım gibi çeşitli faaliyetlerin yönetilmesi yine bahsedilen camilerde sağlanabilir. Aynı zamanda tabhaneli camilerin ek birimleri afetten etkilenenlere ilk yardım hizmeti vermek amacıyla küçük sağlık birimleri olarak işlevlendirilebilir. Bunun yanı sıra ıslak hacimler ile külliyeye özelliğinde inşa edilen camilerde bulunan hamamlar, ihtiyaç halinde kullanılabilir. Tabhaneli camilerin bağlı birimleri, afetzedelerin ihtiyaçlarına yönelik su, gıda, ilaç, battaniye vb. malzemelerin depolandığı bir alan olarak da kullanım sunabilir. İbadethaneler insanların tanıyıp bildiği ve kendisini güvende hissettiği toplanma merkezleridir. Afet anında insanların moral ve motivasyona daha fazla ihtiyacı olmaktadır. Nitekim camilerin ruhani ve psikolojik destek anlamında dua ve ibadet imkânı sunması da stres ve travmayla başa çıkma konusunda ayrıca bir avantaj olarak görülmektedir. Tabhaneli camilerde tüm bu imkanlar sunulurken toplu barınma söz konusu olacağı için hijyen ve temizliğe özellikle dikkat edilmelidir. Bunu yanı sıra teknik alt yapı elektrik, su hatları için de düzenlemeler yapılmalıdır.

Günümüzde de şehir içinde genellikle erişimi kolay noktalara konumlanan camilerin sahip oldukları geniş alanlar, esasında acil bir afet anında insanların geçici olarak ihtiyaçlarını sağlayacak bir altyapıya sahiptir. Bu çalışmada özellikle tabhaneli camiler ve bünyesindeki birimlerin çeşitli amaçlarla değerlendirilebilecek özelliklere sahip olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu noktada yeni cami tasarımlarında yapının ibadet işlevine ilaveten geçici barınma koşullarını da sağlayacak özelliklerde inşa edilmesine önem verilmelidir.

#### Teşekkür ve Bilgi Notu

Makalenin proofreading süreci için Gazi Üniversitesi Akademik Yazma Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne katkılarından dolayı teşekkür ederiz. Çalışma sürecine bilgi birikimi ve ufuk açıcı yönlendirmeleri ile katkıda bulunan değerli hocamız Doç. Dr. Hilal Aycı'ya emeklerinden dolayı teşekkür ederiz. Makalede ulusal ve uluslararası araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur. Çalışmada etik kurul izni gerekmemiştir.

#### Yazar Katkısı ve Çıkar Çatışması Beyan Bilgisi

Makalede tüm yazarlar aynı oranda katkıda bulunmuştur. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

## Kaynaklar

- Acar, T. (2011). Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir. Erişim Adresi (09.04.2023): <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=jKvpqMd9r3eQzGaEtLxZyA&no=khFhBS-IKQP7T46CX0ozPg>
- Acar, T. (2013). Tabhaneli Camilerin tipolojisi üzerine bir deneme. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013(28): 303-326.
- Acar, T. (2016). Tabhaneli Camilerin inşa malzemesi ve duvar teknikleri. *The Journal of Academic Social Sciences*, 37(37), 311-311. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.11818>
- Açikel, A. (2017). Osmanlı Döneminde Tokat Cami Vakıflarına bir örnek: Gülbahar Hatun Camii Vakfı. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2): 1-16. <https://doi.org/10.19129/sbad.326>
- Akarca, A. ve Akarca, T. (1954). *Milâs: coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi*. İstanbul Matbaası.
- Akbulut, N. ve Erarslan, A. (2017). Türkiye’de çağdaş cami mimarisi tasarımında yenilikçi yaklaşımlar. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 9(3): 35-59. <https://doi.org/10.17932/IAU.IAUD.13091352.2017.9/35.33-59>
- Aksoy, Y., Turan, A. Ç. ve Atalay, H. (2009). İstanbul Fatih ilçesi yeşil alan yeterliliğinin Marmara depremi öncesi ve sonrası değerleri kullanılarak incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 14(2).
- Aslanapa, O. (1986). *Osmanlı devri mimarisi: Orhan Gaziden başlayarak sonuna kadar padişahlara göre gelişmesi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı mimarisinde Fâtih devri, 855-886 (1451-1481)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Azkur, H. S. (2022). Evacuation problem in mosque buildings, the case of Konya Haciveyizade Mosque. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 7(1), 235-247.
- Bina önem katsayısı. (2013, 6 Temmuz). Bina önem katsayısı nedir, amacı ve değerleri İnşaat Ofis. Erişim Adresi (08.06.2023): <https://www.insaatofis.com/bina-onem-katsayisi-nedir-amaci-ve-degerleri.html>.
- Cantay, T. (1988). Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan İstanbul’un Fethine Kadar Osmanlı Sanatı. İstanbul. Erişim Adresi (10.04.2023): <https://hdl.handle.net/11352/1728>
- Cinlioğlu, H. T. (1941). *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 3. Baskı. Tokat: Tokat Matbaası.
- Civelek, M. (2020). Amasya ilindeki ibadethanelerin inanç turizmi potansiyeli açısından değerlendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 137-151. <http://dx.doi.org/10.26677/tr1010.2020.304>
- Çobanoğlu, A., V. (t.y.). Meydan Cami. Erişim Adresi (08.06.2023): <https://islamansiklopedisi.org.tr/meydan-camii>.
- Çubuk, M. (1991). *Kamu Mekanları Tasarımı ve Kent Mobilyaları Sempozyumu, Vol.1. Kamu Mekânları ve Kentsel Tasarım* (s. 15-17).
- Eyice, S. (1963). İlk Osmanlı Devrinin dini-içtimai bir müessesesi: Zaviyeler ve zaviyeli camiler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23(1-2). Erişim Adresi (10.06.2023): <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/881/9774>
- Fîruz Bey Camii ve Medresesi. (t.y.). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim Adresi (09.04.2023): <https://islamansiklopedisi.org.tr/firuz-bey-camii-ve-medresesi>
- Gabriel, A., L. (2022). *Anadolu’daki Türk Anıtları*. (N., F. Kıcıroğlu, çev.). İstanbul: Ofset Yayınevi.

- Gedik Ahmed Paşa Camisi, Afyon. Plan (E. H. Ayverdi). (t.y.). Erişim Adresi (08.06.2023): <https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/gedik-ahmed-pasa-camisi-afyon-plan-e-h-ayverdi/>
- Google. (t.y.). [Murad Paşa İmareti vaziyet görünüşü]. 18 Temmuz 2023'te alındı. [https://www.google.com/maps/place/Murad+Pa%C5%9Fa+Camii/@41.0099678,28.9461837,17z/data=!3m1!4m6!3m5!1s0x14caba28ec1dfc6f:0x8b149e39fd313a7e!8m2!3d41.0099678!4d28.9487586!16s%2Fg%2F1237\\_y7v?entry=tту](https://www.google.com/maps/place/Murad+Pa%C5%9Fa+Camii/@41.0099678,28.9461837,17z/data=!3m1!4m6!3m5!1s0x14caba28ec1dfc6f:0x8b149e39fd313a7e!8m2!3d41.0099678!4d28.9487586!16s%2Fg%2F1237_y7v?entry=tту)
- Google. (t.y.). [Firuz Bey İmareti vaziyet görünüşü]. 18 Temmuz 2023'te alındı. [https://www.google.com/maps/place/Firuz+Bey+Camii+\(Kur%C5%9Funlu\)/@37.3179597,27.7775026,17z/data=!3m1!4m6!3m5!1s0x14bfa52464f5f39:0x93b35959ac5161e9!8m2!3d37.3179597!4d27.7800775!16s%2Fg%2F11hd55zw90?entry=tту](https://www.google.com/maps/place/Firuz+Bey+Camii+(Kur%C5%9Funlu)/@37.3179597,27.7775026,17z/data=!3m1!4m6!3m5!1s0x14bfa52464f5f39:0x93b35959ac5161e9!8m2!3d37.3179597!4d27.7800775!16s%2Fg%2F11hd55zw90?entry=tту)
- Google. (t.y.). [Gedik Ahmed Paşa İmareti vaziyet görünüşü]. 18 Temmuz 2023'te alındı. <https://www.google.com/maps/place/Gedik+Ahmet+Pa%C5%9Fa+%C4%B0maret+Camii/@38.7534271,30.5378906,17z/data=!3m1!4m6!3m5!1s0x14cf17cd9755e2fb:0x7bcf8506c2892e63!8m2!3d38.7534271!4d30.5404655!16s%2Fg%2F1vzxh4j0?entry=tту>
- Google. (t.y.). [Hatuniye İmareti vaziyet görünüşü]. 18 Temmuz 2023'te alındı. <https://www.google.com/maps/place/Meydan+Camii/@40.3182904,36.5531099,116m/data=!3m1!1e3!4m10!1m2!2m1!1sg%C3%BClbahar+hatun+camii+tokat!3m6!1s0x407db714e803d9d7:0xece8dd395919af43!8m2!3d40.3180385!4d36.5537956!15sChntnw7xsYmFoYXlgaGF0dW4gY2FtaWkgdG9rYXRaHSIbZ8O8bGJhaGFyIGhhdHVuIGNhbWlplHRva2F0kgEGbW9zcXVlmgEkQ2hkRFNVaE5NRzluUzBWSiEwRm5TVU5EY2pWTFYcEJSUKFC4AEA!16s%2Fg%2F1tdcdw5z?entry=tту>
- Google. (t.y.). [İmaretlerin çevresinde bulunan acil toplanma ve park alanları]. 20 Temmuz 2023'te alındı. <https://www.google.com/maps/@39.8866594,32.8197323,14z?entry=tту>
- Gökbilgin, T. (1974). Tokat, İA, XII/I, İstanbul, 402-410.
- Gurallar, N. (2009). Kamu, kamusal alan, kamu yapıları, kamusal mekân, modernite öncesi ve sonrası için bir terminoloji tartışması. *Mimarlık*, 350, 52-55.
- Gültekin, N. (2009). Murad Paşa Camisi Restorasyon Projesi. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul. Erişim Adresi (11.04.2023): <http://localhost:6060/xmlui/handle/1/11381>
- Halaçoğlu, N. K. (2020). Nüfus mübadelesi sonrası Yunanistan Veria (Karaferye) şehrinde ev olarak kullanılan Camiler. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(3), 1109-1133.
- Hénaff, M. ve Strong, T. B. (2001). Introduction. The conditions of public space: vision, speech and theatricality. *Public space and democracy*, 1-32.
- İRteş, M. S., Baysal, A. F. ve Ertunç, Ç. Ö. (2022). Kültürel sürekliliğin sanatsal yansımaları: Gedik Ahmet Paşa Camii kalem işleri. *Journal of History Culture and Art Research*, 11(3): 12-31. <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v11i3.3177>
- Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA). (2002). Türkiye Cumhuriyeti İstanbul İli Sismik Mikro-Bölgeleme Dahil Afet Önleme/Azaltma Temel Planı Çalışması, Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), İstanbul, Türkiye.
- Kayhan, E. ve Etikan, S. (2017). Milas Firuz Bey Camii süslemeleri. *Journal of International Social Research*, 10(49), 222-241.
- Kuban, D. (2004). İstanbul Bir Kent Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kuban, D. (2007). Osmanlı Mimarisi, YEM Yayınevi, İstanbul.
- Kurtbil, Z. H. (2006). Murad Paşa Külliyesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi DİA, İstanbul, s.191.



- Küçükcan, B. (2008). Kütüphane binaları: Deprem ve diğer afetlere hazırlık. *Bilgi ve Belge Araştırmaları*, (1), 39-53.
- Murat Paşa Camii (t.y.). T.C. Fatih Kaymakamlığı. Erişim Adresi (09.04.2023): <http://www.fatih.gov.tr/murat-pasa-camii>.
- Müller-Wiener, W. (2001). İstanbul'un tarihsel topografyası, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- N'imelceyş'ten Bir Yadigâr: Murad Paşa Camii. (t.y.). Erişim Adresi (09.04.2023): <https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/nimelceysten-bir-yadigr-murad-pasa-camii-h26746.html>.
- Örs, Y. (2019). Osmanlı Mimarisinde Tabhane Mekânı ve Yapılarının Tarihsel Gelişim Süreci: Fatih Külliyesi Tabhanesi Örneğinde Koruma Sorunları ve Restorasyonu Üzerine Bir Değerlendirme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Özaydın, G., Erbil, D. ve Ulusoy, B. (1991). Kamu mekanları tasarımının tamamlayıcısı olarak bildirişim öğeleri. *Kamu Mekanları Tasarımı ve Kent Mobilyaları Sempozyumu*, 1, 63-69.
- Özgen, H. (2005). "Işık Ülkesi" Milas, Milas Belediyesi Kültür Yayınları, No: 11: 80-81, İstanbul.
- Seçgin, N. (t.y.). Tokat. TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim adresi (08.06.2023): <https://islamansiklopedisi.org.tr/tokat#3-bugunku-tokat>.
- Tanman, B. (1993). Murat Paşa Külliyesi. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 5. Cilt, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 518-519.
- Tanman, M. B. (t.y.). Gedik Ahmed Paşa Külliyesi. Erişim Adresi (08.06.2023): <https://islamansiklopedisi.org.tr/gedik-ahmed-pasa-kulliyesi>.
- Tarabanis, K. ve Tsionis, I. (1999). Bir deprem durumunda acil durum planlaması için ağ analizinin kullanılması. *CBS'de İşlemler*, 3 (2), 187-197.
- T.C. Afyonkarahisar Valiliği. (2019, 29 Mart). 1472 yılından bu yana görkemli yapısını, sağlamlığını ve nakış süslemelerini koruyan İmaret Camii, Afyon'un merkezinde bulunan kurtuluş Caddesi üzerindedir. Gedik Ahmet Paşa Camii olarak da bilinen Cami, Osmanlı döneminin günümüzde yaşayan en güzel eserleridir. [Tweet]. Erişim Adresi: <https://twitter.com/afyonvaliligi/status/1111511310775259136>
- Topbaş, A. (1985). Gedik Ahmet Paşa ve Vakfı. *Vakıf Haftası Dergisi*, (2): 179-181.
- Tokat Hatuniye (Meydan) Camii. (2021). Kültür Envanteri. Erişim Adresi (08.06.2023): <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/hatuniye-camii/tokat-meydan-camii-hatuniye-camii/>.
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2010). Erişim Adresi (18.06.2023): <https://yonetimhizmetleri.diyamet.gov.tr/>.
- Ünal, E. (2014). Milas Firuz Bey Camii Süslemeleri. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta. Erişim Adresi (12.04.2023): <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/the-ornaments-of-mlas-fruz-bey-mosque.pdf>
- Yandex. (t.y.). İmaretlerin ana yol aksları ile olan ilişkisi. 20 Temmuz 2023'te alındı. <https://yandex.com.tr/harita/115679/etimesgut/?ll=32.660065%2C39.947133&z=11>
- Yargıtay Kararı. (1998). Hukuki.net. Erişim Adresi (28.07.2023): [https://www.hukuki.net/ictihat/Yargitay\\_Hukuk\\_Genel\\_Kurulu\\_1998\\_1\\_821.php#:~:text=Bilin di%20gibi%203402%20say%20B1%20Yasan%20B1n,ad%20tes bit%20edilece%20h%20C3%20Bckme%20ba%20Flanm%20B1%20C5%20Ft%20B1r](https://www.hukuki.net/ictihat/Yargitay_Hukuk_Genel_Kurulu_1998_1_821.php#:~:text=Bilin di%20gibi%203402%20say%20B1%20Yasan%20B1n,ad%20tes bit%20edilece%20h%20C3%20Bckme%20ba%20Flanm%20B1%20C5%20Ft%20B1r).
- Zengin Taş İşçiliğiyle Dikkat Çeken Yapı: Milas Firuz Bey Camii. (21.04.2022). Arkitekt. Erişim Adresi (09.04.2023): <https://www.gzt.com/arkitekt/zengin-tas-isciligiyle-dikkat-ceken-yapi-milas-firuz-bey-camii-3647919>

# **An Evaluation on the Potential of Multifunctional Use of Mosques with Tabhane in the Post-Disaster Process**

## **Summary**

### **1. Introduction**

The mosque is the most important building type in Islamic architecture due to its dual function as a place of worship and its political and symbolic significance. Additionally, the mosque serves as a crucial public space, functioning as a meeting point and a center within the city (Akbulut and Erarslan, 2017). As stated in the Mosque Planning and Design Guide published by the Presidency of Religious Affairs of Turkey, mosques should be located in positions that can accommodate gatherings in possible natural disasters or mobilization situations (TDV, 2010). Emphasis is also placed on their structural resilience. An inventory study of buildings suspected to have structural issues is required to take the necessary precautions. For existing mosques, soil and foundation studies must be conducted to determine their structural performance, link any damages that have occurred to the soil structure, and assess the suitability of specific soil units for use as construction materials (TDV, 2010).

During the design phase, the importance factor of a structure increases the seismic load depending on the significance of the building and its post-earthquake usage. Therefore, buildings with higher importance factors will experience less damage or no damage at all compared to regular buildings during an earthquake. This means that people whose homes have been affected by earthquakes can temporarily stay together in these buildings where higher safety measures have been taken ("Bina önem katsayısı nedir, amacı ve değerleri", 06.07.2013). Mosques, on the other hand, are classified under the places of worship category according to the building usage class and building importance factor determined in TBDY 2018, making them different from ordinary buildings and considered to be more secure. Mosques and mosque courtyards are public spaces where people come together, interact, and sometimes hold "political demonstrations" apart from their private lives. In these places, people interact with each other visibly and audibly, communicating with each other (Gurallar, 2009).

Among religious architectural types, mosques have a unique symbolic role as they represent the art and spirit of a culture, in addition to serving religious and social needs. While their reuse for other functions should be approached with sensitivity due to their religious significance, mosques generally have limited compatibility with very contrasting functional uses. The diverse utilization of this architectural type presents a rather delicate situation.

Throughout architectural history, it is possible to observe many examples of adding different functions to mosques beyond their primary purpose of worship. One of these examples mosques with "tabhane". The word "tabhane" has its origin in the Persian language, derived from "Tab" or "Tav," which means a winter house or winter room. In the past, it was used as a sanatorium (a health institution for weak individuals who were not yet affected by tuberculosis to prevent them from contracting the disease) or a charitable building where weak individuals would reside until they recovered. It was also a place where travelers could be accommodated free of charge for a short period within a complex. The term also carries the meanings of strength and power (Örs, 2019).

In the early Ottoman period, the term "tabhane" referred to spaces in buildings that served different functions, constructed as imarets (public kitchens) and zaviyes (sufi lodges), which were located on both sides of the main mass and used as guesthouses. These spaces were sometimes used as guesthouses and sometimes as meeting halls. Passersby could stay in these buildings for three days free of charge (Acar, 2016). From this perspective, it can be said that mobile mosques with tabhane were utilized for social benefit. In this context, evaluating the multi-functional structure of mosques with tabhane are crucial for their potential use in emergencies in contemporary mosque architecture.

### **2. Material and Method**

The research includes four mosques that incorporate the "tabhane" function. Within the scope of the study, these mosques were categorized into three different groups based on their accessibility: mosques accessible only from the interior, mosques accessible only from the exterior, and mosques

accessible from both the interior and the exterior. By analyzing the floor plans of these buildings, their potential use in emergencies was evaluated. The selected mosques are as follows:

1. Istanbul Murad Paşa Mosque, located in Istanbul.
2. Milas Firuz Bey Mosque, located in Milas.
3. Afyon Gedik Ahmed Paşa Mosque, located in Afyon.
4. Tokat Hatuniye Mosque, located in Tokat.

### **3. Findings and Discussion**

Mosques with tabhane are composite structures designed with a focus on their social function rather than just their religious function, and their layout is planned accordingly. Typically, mosques with tabhane consist of two large spaces placed one after another and connected to various side spaces, called "tabhane" spaces, which vary in number based on capacity (Cantay, 1988).

Frequently preferred in Ottoman architecture and reflecting the socio-cultural structure of the time, these structures consist of three main sections from the early 14th century to the mid-15th century as a generally unchanged characteristic feature (Acar, 2013):

- a. Courtyard: Accessible from the northern entrance, this space serves as a distribution area facilitating movement between different spaces.
- b. Prayer Space: Located to the south of the courtyard and separated by a broad arch, this space is slightly elevated above the courtyard, and access is provided through a few steps.
- c. Tabhane: Used as a lodging area (guesthouse), this space, in the early examples, had its entrance and exit only opening to the courtyard. It is an area separate from the prayer space and contains features like hearths, niches, and cupboards.

In mosques with tabhane, the first section accessible from the entrance is the courtyard, also known as the inner courtyard, enclosed courtyard, or central courtyard. The courtyard is typically covered with a dome or vault and paved with stone. In some cases, there may be a lantern in the center of the dome and a fountain or basin underneath it. With these features, the courtyard can be considered as a "footwash area." Although not designated for worship, the courtyard is used as a distribution space facilitating movement between different areas and serves as a gathering place (Acar, 2016).

In this context, the wing-like volumes located on both sides of the four structures to be examined are referred to as "tabhane," meaning guesthouse, but this term is inadequate to fully describe the main function of these buildings (Eyice, 1963). The term "imaret" is generally a more comprehensive designation, and as such, the structures have been researched under this name. Based on their accessibility to the tabhane units, the examined mosques are categorized into three groups:

- a) Mosques Accessible from the Interior
  - a. Istanbul Murad Paşa Imaret
  - b. Milas Firuz Bey Imaret
- b) Mosques Accessible from the Exterior
  - a. Afyon Gedik Ahmed Paşa Imaret
- c) Mosques Accessible from Both the Interior and Exterior
  - a. Tokat Hatuniye Imaret

The reason for selecting these mosques in Istanbul, Muğla, Afyon, and Tokat as examples of mosques with tabhane is that they have similar floor plans to the main plan scheme of mosques with tabhane. Additionally, the number and characteristics of the guesthouse spaces (tabhane) used in these four examples differ.

In Istanbul, both the Murat Paşa Mosque and the Milas Firuz Bey Mosque have different numbers of tabhane spaces, but in both cases, access to these spaces is provided from the courtyard. In Afyon, at the Gedik Ahmed Paşa Mosque, an eyvan (a type of vaulted space) was added between the two tabhane spaces. The eyvan area, accessible from the exterior, has door openings leading to the tabhane areas.

At the Tokat Hatuniye Mosque, access to the tabhane space is provided both from the interior and the last congregation area. This means that during emergencies or disasters, there are alternative solutions for accessing the tabhane units, not only from inside the mosque but also through an independent entrance from the outside.

Overall, these examples demonstrate various approaches to incorporating tabhane spaces into mosque designs and show how different mosques have adapted and utilized these spaces to suit their specific requirements.

#### **4. Conclusion and Recommendations**

After the destructive earthquakes that have occurred in our country, mosque structures have assumed a public role as temporary shelter areas. The structural systems of mosques are designed with a higher importance coefficient than residential buildings. They have wet facilities that people need, provide ample space in their designs, and are easily accessible as public spaces. These characteristics enable mosques to fulfill such a role.

Within the scope of the study, four mosques with tabhane with cultural heritage value were examined. The aim was to draw attention to the specific features of the tabhane sections in these mosques according to their functional aspects and how these cultural assets could be reevaluated after losing their tabhane function. Moreover, it is believed that the layout and arrangement of a mosque with tabhane can serve as a reference for new mosque designs.

During the study, it was observed that all four examined mosques possess infrastructure and qualities that could serve as temporary shelter areas in case of any possible disaster. Providing shelter, which is the most basic need of people, is made possible by the generous spaces these mosques offer. Mosques being gathering and meeting points are essential for communication and coordination during disasters. They can be utilized to provide communication, information, assistance, and manage various activities for the affected individuals. The additional units of mosques with tabhane can be used as small health units to provide first aid services to the victims of disasters. Furthermore, the wet facilities in mosques with külliye (complex) features, such as hammams, can be used when needed. The attached units of mosques with tabhane can also be used as storage areas for supplies like water, food, medicine, blankets, etc., required by disaster-stricken individuals.

Places of worship are familiar and reassuring gathering centers for people. In times of disaster, people need more moral and motivational support. The opportunity for prayer and worship in mosques can be seen as an advantage in coping with stress and trauma. However, considering that these facilities will be used for communal shelter, hygiene and cleanliness should be given special attention. Technical infrastructure adjustments should also be made for electricity and water supply.

Currently, mosques are generally located in easily accessible points within cities and have ample space that could serve as temporary infrastructure for people during emergencies. Mosques with Tabhane, in particular, and their constituent units can be utilized for various purposes. Therefore, when designing new mosques, importance should not only be given to the function of worship but also to the capacity for temporary shelter conditions. Modular approaches in mosque designs can facilitate the addition of extra units and allow flexibility for the expansion of the mosque's scope over time.

